

Asia Astioiden tekijänoikeussuoja

Hakija Ornamo-säätiö

Annettu 2.10.2013

Tiivistelmä

Kilta- Teema- ja Kartio-astiasarjat kokonaisuuksina ilmensivät tekijänsä luovia valintoja siinä määrin, että astiasarjat olivat tekijänoikeuslain 1 §:n tarkoittamia teoksia.

LAUSUNTOPYYNTÖ

Hakija on pyytänyt tekijänoikeusneuvostolta lausuntoa siitä, ylittävätkö Kaj Franckin suunnittelemat alkuperäiset Kilta-, Teema- ja Kartio-astiasarjat kokonaisuuksina tai niiden yksittäiset astiat teoskynnyksen ja saavatko astiat siten tekijänoikeussuojaa.

Hakijan mukaan Kaj Franckin Arabialle ja Nuutajärven lasille (nykyään Iittala Group) suunnittelemat astiasarjat ovat muodostuneet suomalaisten jokapäiväiseksi esineympäristöksi. Franckin teoksia on merkittävässä muotoilualan museoissa. Franckin suunnittelutyö perustui modernismin ja pelkistämisen ideoille. Hän painotti käytännöllisyyttä ja rakenteen selkeyttä sekä perusgeometrian ajatonta estetiikkaa. Franckin ihanteet, kokemukset ja henkilöhistoria – rakkaus luontoon, ekologiset periaatteet ja Japanin-matkoilta tarttunut inspiraatio – heijastuvat hänen suunnittelemistaan esineistä.

Kilta-sarjan idea oli suunnitteluaiheenaan poikkeava ja muutti astia-ajattelua vastaamaan paremmin ajan tarpeita. Franck halusi ”räjäyttää astiaston”, päästä eroon jähmettyneistä laajoista astiastoista. Huolellisen tarveanalyysin ja vahvan taiteellisen visionsa pohjalta Franck loi kokonaan uudenlaisen, itsenäisen ja omaperäisen astiasarjan. Suunnittelun lähtökohtina toimivat jähmeän astiasto-ajattelun sijaan osina oston mahdollisuus, yhdisteltävyys, tilan säästäminen, monikäyttöisyys ja mahdollisuus siirtää astiat suoraan uunista pöytään. Sarjan eleetön ja

vahva muoto perustui geometrisiin perusmuotoihin ja kaunissävyyisiin värilasitteisiin. Kaikki Arabian teollisesti valmistetut astiat ennen Kilta-sarjaa olivat kaarevapintaisia, mikä johtui keraamisen materiaalin luonteesta ja oli pitkälti tuotannon sanelemaa. Kilta-sarja kyseenalaisti perinteisen kaarevamuotoisen keramiikan tekniikoineen ja perinteiset astiastomallit.

Kilta-sarjan tuotanto lopetettiin vuonna 1974, kun yhtiö päätti lopettaa fajanssin (eli lasitetun, posliinin kaltaisen keraamisen materiaalin) käytön astioiden valmistuksessa ja siirtyä käyttämään kivitavaramassaa astioiden valmistuksessa. Valmistuksen lopettamista pidettiin kulttuuriskandaalina, joten Franckia pyydettiin suunnittelemaan uusi astiasarja, joka ristittiin Teema-sarjaksi.

Teema-sarja julkaistiin vuonna 1980. Astioiden valmistusmateriaali oli muuttunut kivitavaraksi, jonka kestävyys lisäsi astian monikäyttöisyyttä. Uutta oli valmistustekniikkana puristemenetelmä suorakulmaisten esineiden valmistamiseksi. Astioista paistivati oli leveämpi, syvä lautanen tilavampi ja neliön muotoinen vihannesvati entistä suurempi. Kuppi oli reunoiltaan suurempi ja mukana oli muki, amerikkalainen high cup. Kulho-sarjassa oli Franckin toivoma puolipallomainen perusmuoto. Vuonna 1987 mustan, valkoisen ja sinisen värin rinnalle lisättiin harmaa väri vaihtoehdoksi.

Kartio-sarja pitää sisällään Kaj Franckin klassisen geometrinen muotokieltä edustavat itsenäiset ja omaperäiset esineet: juomalasin, kaatimen ja maljakon. Esineiden estetiikka oli aikanaan minimalistisuudessaan mullistava. Kaatimet leikittelivät perusmuotojen oivaltavalla yhdistelyllä ja lasit ja maljakot hehkuvat upeissa värisävyissä, joiden valitsemisessa Franck oli erityisen tarkka. Kartio-sarja on muodostunut Franckin funktionaalisen suunnittelun symboliksi.

Hakijan mukaan nämä suomalaisen muotoilun tunnetuimmat klassikot ovat vuosien mittaan joutuneet monenlaisten muokkausten ja muutosten kohteeksi. Kaj Franck testamenttasi oikeutensa Teollisuustaitteen liitto Ornamolle, joka välitti perinnön vaalimisen Ornamo-säätiön tehtäväksi. Ornamo-säätiö haluaa nyt valvoa Kaj Franckin oikeuksia.

VASTINEET

Hakijan mukaan asiassa ei ole vastapuolta. Lausuntopyyntöön ei ole annettu vastineita.

ASIAANTUNTIJALAUSUNTO

Tekijänoikeusneuvosto on kuullut täysistunnossaan 5.6.2013 asiantuntijana Aalto-yliopiston keraamisen taiteen professoria Tapio Yli-Viikaria. Hän on esittänyt näkemyksensä lausuntopyyntöissä mainittujen astiasarjojen ja niiden yksittäisten astioiden itsenäisyydestä ja omaperäisyydestä.

TEKIJÄNOIKEUSNEUVOSTON LAUSUNTO

Tekijänoikeuslain (404/61) 55 §:n mukaan tekijänoikeusneuvosto antaa lausuntoja tekijänoikeuslain soveltamisesta. Näiden lausuntojen luonne ei ole sitova.

Tekijänoikeuslain 1 §:n mukaan sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on yksinoikeus teokseen. Säännökseen sisältyvän esimerkkiluettelon mukaan taiteellisina teoksina suojataan muun muassa taideteollisuuden tuotteita. Näitä voivat olla esimerkiksi astiat tai muut käyttöesineet.

Tekijänoikeuslain 1 §:n mukaiselta teokselta edellytetään, että sitä voidaan pitää tekijänsä itsenäisen luovan työn omaperäisenä tuloksena. Luova työ ilmenee tekijän tekemissä valinnoissa työn valmistusprosessin aikana. Riittävän omaperäisten valintojen tuloksena syntyvä työ ylittää teoskynnyksen eli saavuttaa teostason. Suojan edellytyksenä ei ole muita erityisiä vaatimuksia. Ratkaisu teoskynnyksen ylittymisestä tehdään tapauskohtaisella harkinnalla.

Ollakseen tekijänoikeuslain 1 §:ssä suojattu teos taideteollisuuden tuotteen tulee täyttää itsenäisyyden ja omaperäisyyden vaatimukset käytännöllisestä tarkoituksesta huolimatta. Oikeuskäytännössä ja -kirjallisuudessa taideteollisuuden tuotteen teoskynnys on asetettu varsin korkealle. Tämä johtuu siitä, että taideteollisuuden tuotteen muotoilussa lopputulokseen vaikuttavat paitsi tekijän luova panos myös tuotteen käyttötarkoituksesta johtuvat seikat. Lisäksi moniin käyttöesineisiin soveltuu luontevammin mallisuoja. Tuotteen käyttötarkoituksen ja muodin mahdollisesti ohjattaessa esineen muotoa on todennäköisempää, että

kaksi muotoilijaa toisistaan tietämättä luovat samanlaisen tuotteen. (Haarmann, Pirkko-Liisa: Tekijänoikeus ja lähioikeudet, Helsinki 2005, s. 87).

Teoksen osa saa tekijänoikeussuojaa, jos se teoksesta erillään tarkasteltuna ylittää teostasoon eli osaa sellaisenaan voidaan pitää ilmauksena tekijänsä henkisestä luomistyöstä. Tekijänoikeus ei suojaa teoksen ideaa, periaatteita tai tietoja, vaan sitä ilmenemismuotoa, johon ne on teoksessa saatettu. Tekijänoikeussuoja ei siten estä kahta tai useampaa henkilöä esimerkiksi hyödyntämästä jotain ideaa.

Euroopan Unionin tuomioistuin katsoi 1.12.2011 antamassaan ratkaisussa C-145/10 (Painer), että teos voi saada tekijänoikeussuojaa, jos se on tekijänsä henkisen luomistyön tulos siten, että se kuvastaa tekijän persoonaa ja siitä käyvät ilmi tekijän vapaat ja luovat valinnat teosta tehtäessä. Kansallisen tuomioistuimen tehtävä on ratkaista lopullisesti, ylittyykö teoskynnys.

Korkein oikeus on käsitellyt tekijänoikeutta taideteollisiin tuotteisiin ratkaisussa KKO 1976 II 48. Korkein oikeus katsoi, että valaisimet eivät olleet siinä määrin itsenäisiä ja omaperäisiä että ne olisivat olleet taiteellisia teoksia. Valaisimien valmistaminen miilumenetelmällä ei vaikuttanut teostasoon arviointiin. Ratkaisussa KKO 1948 II 464 ei näytetty, että barokkityylinen kattovalaisin olisi ollut omaperäinen taideteos.

Tekijänoikeusneuvosto on käsitellyt tekijänoikeutta taidekäsitteeseen ja taideteollisuuden tuotteisiin esimerkiksi lausunnoissaan TN 2007:11 (kynttilänjalka ei ollut tekijänoikeuslaissa tarkoitettu teos), TN 2007:7 (marjanpoimuri ei ollut tekijänoikeuslaissa tarkoitettu teos), TN 2012:12 (vetoketjusta valmistetut kukkaa ja sydäntä muistuttavat korut eivät yltäneet teostasoon). Sen sijaan launnossa TN 2012:7 yksittäiset valaisimet ilmensivät tekijänsä omaperäisiä luovia valintoja ja olivat siten tekijänoikeuslain 1 §:ssä tarkoitettuja teoksia. Geometristen perusmuotojen kuten lieriön, kuution ja suorakulmaisen särmiön hyödyntäminen ei poistanut esineiden omaperäisyyttä.

Analyysi ja johtopäätökset

Tekijänoikeusneuvosto on arvioinut sille toimitettua aineistoa ja toteaa saadun selvityksen perusteella, että Kilta-, Teema- ja Kartio-astiasarjat olivat luomishetkellään muotoilultaan käännteentekeviä. Sittemmin niiden saama suosio on kulttuurihistoriallisesti merkittävä. Sarjoihin kuuluvien astioiden muotokieli on klassisen

minimalistista ja niiden visuaalinen ilmiasu perustuu geometrisen muotojen suhteiltaan hallittuun yhdistelyyn ja hyödyntämiseen. Astioiden mittasuhteet ovat visuaalisesti harmoniset ja suhteutetut käytettyyn materiaaliin ja sen edellyttämään valmistustekniikkaan. Astiat on suunniteltu suhteessa sarjansa muihin esineisiin siten, että ne ovat ilmiasullaan luovasti sarjaa täydentäviä sekä tunnistettavissa sarjansa osana.

Astiasarjojen taiteellinen laatu tai kulttuurihistoriallinen merkittävyys eivät kuitenkaan ole sellaisenaan merkityksellisiä teoskynnyksen ylittymisen arvioimisessa. Sinänsä tavanomaisia geometrisiä, esimerkiksi lieriön, pallon tai kartion muotoja toistavat muodot eivät sellaisenaan voi olla yksinoikeudella suojattuja vaan niiden on oltava kaikkien hyödynnettävissä. Tässä tapauksessa geometrisia perusmuotoja on kuitenkin hyödynnetty taiteellisesti hallitulla ja yksilöllisellä tavalla. Kilta-, Teema- ja Kartio-sarjojen suunnittelu- ja toteutusaikana käytetyt valmistustekniikat ja -materiaalit eivät ole rajoittaneet valitun muotokielen käyttöä, koska näistä materiaaleista on pystytty vastaavilla tekniikoilla valmistamaan muodoiltaan laaja kirjo erilaisia astiatuotteita sekä ennen että jälkeen kyseisten sarjojen.

Vaikka käyttöesineiden käyttötarkoitus rajoittaa tekijän mahdollisuutta valita esineen muoto, nyt kyseessä olevien astioiden kohdalla astioiden käyttötarkoituksella ei ole ollut merkittävästi rajoittavaa vaikutusta lopputulokseen vaan muotoilijan innovatiivinen ajattelu ilmenee astiasarjan eri kappaleiden hallittuna, monikäyttöisyyden sallivana muotona sekä kappaleiden yhdisteltävyytenä. Merkitystä on myös sillä, että sarjoihin valittu muotokieli on poikennut olennaisesti luomisajankohdan vallitsevasta astiamuotoilusta.

Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että alkuperäiset Kilta-, Teema- ja Kartio-sarjat ovat tekijänsä henkisen luomistyön tuloksia siten, että ne kuvastavat tekijän persoonaa ja niistä käyvät ilmi tekijän vapaat ja luovat valinnat teosta tehtäessä. Voidaan myös perustellusti olettaa, ettei kukaan muu olisi päätenyt samaan lopputulokseen, jos olisi saanut tehtävän luoda astiasarjan.

Tekijänoikeusneuvosto katsoo, että lausuntopyynnössä kyseessä olleet Kaj Franckin alkuperäiset Kilta-, Teema- ja Kartio-sarjat ovat siinä määrin itsenäisiä ja omaperäisiä, että ne ovat tekijänoikeuslain 1 §:ssä tarkoitettuja teoksia.

Tekijänoikeusneuvosto toteaa, että se ei toimivaltansa puitteissa ota kantaa siihen, voidaanko asiaa arvioida muun kuin tekijänoikeuslain perusteella.

Puheenjohtaja Marcus Norrgård

Sihteeri Marco Grönroos

Lausunto on käsitelty tekijänoikeusneuvoston täysistunnossa. Asian ratkaisemiseen ovat osallistuneet Marcus Norrgård (puheenjohtaja), Ritva Hanski-Pitkäköske, Marja Heikkilä-Kauppinen, Tuula Hämäläinen, Satu Kangas, Martti Kivistö, Ilmo Laevuo, Kirsi-Marja Okkonen, Taina Pihlajarinne, Pekka Pulkkinen, Michaela Ramm-Schmidt, Pekka Sipilä, Tiina Toivonen.

Äänestysratkaisu

Eriävä mielipide (Pekka Pulkkinen)

Yhdyn siihen, mitä tekijänoikeusneuvoston enemmistö lausuu yleisellä tasolla tekijänoikeussuojan edellytyksistä. Lausunnon kohdan ”Analyysi ja johtopäätökset” osalta lausun sen sijaan seuraavan:

Tekijänoikeusneuvoston enemmistö tuo sangen laajasti esiin seikkoja, jotka osoittavat kysymyksessä olevien astioiden muotoilun korkealaatuisuutta, mainiten myös astiasarjojen kulttuurihistoriallisen merkittävyyden. Kuten tekijänoikeusneuvoston enemmistökin toteaa, esimerkiksi työn taiteellinen laatu tai kulttuurihistoriallinen merkittävyys eivät kuitenkaan itsessään ole merkityksellisiä teoskynnyksen ylittymisen arvioimisessa. Sen sijaan kysymys on omaperäisyysarvioinnista, jossa tekijänoikeuslainsäädännön tavoitteet huomioon ottaen ratkaistaan, onko perusteltua suoda jollekulle pitkäaikainen yksinoikeus hyödyntää työn tuloksena syntynyttä tuotteen ilmenemismuotoa. Tätä ratkaisua tehtäessä on otettava huomioon muun muassa vakiintunut tulkintakäytäntö.

Kilta-, Teema- ja Kartio-sarjoihin kuuluvien astioiden muotoilu perustuu suurelta osin tavanomaisten geometrinen muotojen hyödyntämiseen. Kuten tekijänoikeusneuvoston enemmistö toteaa, tavanomaisia geometrisiä – esimerkiksi lieriön, pallon tai kartion – muotoja toistavat muodot eivät sellaisenaan voi olla yksinoikeudella suojattuja. Toisaalta ei ole sinänsä poissuljettua, etteikö tavanomaisia geometrisiä muotojakin voida hyödyntää ja esimerkiksi yhdistellä niin yksilöllisesti, että lopputulos nauttii tekijänoikeussuojaa. Vaadittavaan omaperäisyyden tasoon vaikuttaa kuitenkin merkittäväällä tavalla korottavasti se, ettei tekijänoikeussuojan myöntäminen saa perusteettomasti hankaloittaa toisten mahdollisuutta omassa työssään hyödyntää samoja tavanomaisia muotoja. Lisäksi on otettava huomioon, että taideteollisuuden tuotteiden teoskynnys on vakiintuneesti katsottu varsin korkeaksi.

Asiaan vaikuttavia seikkoja kokonaisuutena arvioiden katson, että mitään lausuntopyynnön kohteena olevista Kilta-, Teema- ja Kartio-astiasarjojen yksittäisistä astioista ei voida katsoa tekijänoikeuslaissa tarkoitetuiksi teoksiksi poikkeamatta merkittävästi siitä, miten teostasovaatimusta on tekijänoikeuslain tulkintakäytännössä yleensä arvioitu. Katson, että sarjoihin kuuluvat yksittäiset astiat eivät, muotoilunsa kiistattomasta korkeatasoisuudesta huolimatta, ole teoksia siinä merkityksessä kuin tekijänoikeuslaissa tarkoitetaan.

Vaikka Kilta-, Teema- ja Kartio-astiasarjoihin kuuluvat yksittäiset astiat eivät yllä teostasoon, voi sarjaan kuuluvien astioiden yhdistelmä kokonaisuutena olla omaperäinen sillä tavoin, että se katsotaan teokseksi. Myös tätä arvioitaessa on kuitenkin otettava huomioon muun muassa se, mitä tekijänoikeusneuvoston lausunnossakin on esitetty taideteollisuuden tuotteiden teoskynnyksen asettamisesta vakiintuneesti varsin korkealle. Sanoottuun liittyen esimerkiksi suunnittelijan valinnat sen suhteen, minkä tyyppisiä – itsessään teoskynnyksen alapuolelle jääviä – astioita sarjaan otetaan, eivät välttämättä tee sarjasta myöskään kokonaisuutena omaperäistä, koska valintaa ohjaavat paljolti astioiden käytettävyyttä koskevat näkökohdat.

Edelleen katson, että tekijänoikeusneuvoston enemmistön esiin tuomat kysymyksessä olevien astiasarjojen kappaleiden monikäyttöisyyden sallivaa muotoa ja kappaleiden yhdisteltävyyttä koskevat näkökohdat tai muut sen kaltaiset seikat eivät ole osoitus tekijänoikeussuojan edellyttämästä omaperäisyydestä. Vaikka tällaiset seikat voivat osaltaan hyvinkin merkittäväällä tavalla osoittaa astiasarjojen innovatiivisuutta ja suunnittelun

korkeatasoisuutta, ne eivät ole omaperäisyysarvioinnissa merkityksellisiä, kun otetaan huomioon, että vakiintuneen tulkinnan mukaan esimerkiksi ideat eivät ole tekijänoikeudella suojattuja.

Tekijänoikeusneuvoston enemmistö perustelee ratkaisuaan myös sillä, että astiasarjoihin valittu muotokieli on poikennut olennaisesti luomisajankohdan vallitsevasta astiamuotoilusta. Asiassa esitetyn jossain määrin yksipuolisen selvityksen valossa katson jääneen epäselväksi, missä määrin tämä pitää paikkansa. Vaikka erityisesti Kilta-sarja on epäilemättä edustanut aikaansa nähden merkittävän innovatiivista suunnittelua, voidaan kyseenalaistaa se tekijänoikeusneuvoston enemmistön näkemys, että sarjat olivat luomishetkellään muotoilultaan ”käänteentekeviä”, koska esimerkiksi tyyllillisesti samanhenkistä minimalistista muotokieltä ja suorien pintojen käyttöä on ilmeisesti esiintynyt astiamuotoilussakin jo ennen Kilta-sarjan suunnittelua 1940-luvun lopulla, Teema- ja Kartio-sarjojen suunnitteluajankohdista puhumattakaan. Lisäksi voidaan kyseenalaistaa se lähtökohta, että luomishetken vallitsevista tyyllisuuntauksista poikkeaminen itsessään olisi merkityksellinen seikka tekijänoikeudellisessa omaperäisyyden arvioinnissa.

Kaiken kaikkiaan katson, että lausuntopyynnössä tarkoitettujen astiasarjojen katsominen tekijänoikeuslaissa tarkoitetuiksi teoksiksi merkitsisi teoskynnyksen asettamista selvästi alhaisemmaksi kuin tekijänoikeuslain tulkintakäytännössä on yleensä ollut tapana. Katson siten, että sen enempää Kilta-, Teema- kuin Kartio-astiasarjakaan ei myöskään kokonaisuutena ole teos siinä merkityksessä kuin tekijänoikeuslaissa tarkoitetaan.

Helsingissä 2 päivänä lokakuuta 2013

Pekka Pulkkinen

Eriävä mielipide (Marja Heikkilä-Kauppinen)

Tekijänoikeusneuvosto päätti jättää käsittelemättä hakijan esittämän kysymyksen siitä, nauttivatko teossarjoihin Kilta, Teema ja Kartio kuuluvat yksittäiset esineet tekijänoikeuslain mukaisesti teossuojaa. Aiemmin (TN 2006/9) neuvosto on käsitellyt vastaavantapaista kysymystä perustellessaan eräiden tunnettujen huonekalumuotoilijoiden, mm. Ludvig Mies van der Rohen Barcelona-tuolin tekijänoikeutta seuraavasti:

"Tässä tapauksessa tekijänoikeusneuvostolle dokumenteissa esitetyt huonekalut ovat kuitenkin poikkeuksetta merkittäviä muotoilutaiteen merkkiteoksia jotka ovat epäilyksittä tekijänoikeudellisen suojan piirissä."

ja

"... Jos kysymyksellä tarkoitetaan sitä, nauttivatko [Barcelona]tuoli ja -rahi joissakin tapauksissa tekijänoikeussuojaa paitsi yksittäisinä tuotteina, myös ryhmänä, vastaus on tekijänoikeusneuvostolle esitettyjen tällaisten tuotteiden osalta myönteinen."

Myös Kaj Franckin astiasarjoihin Kilta, Teema ja Kartio kuuluvat esineet ovat merkittäviä muotoilutaiteen merkkiteoksia. Käsitökseni mukaan ne ansaitsisivat tulla asianmukaisesti teoksina tunnustetuiksi. Eriävänä mielipiteenäni totean, että neuvoston olisi tullut tutkia ja käsitellä kysymys em. teossarjoihin kuuluvien yksittäisten esineiden tekijänoikeuden suojasta.

Muilta osin yhdyn tekijänoikeusneuvoston lausuntoon.

Marja Heikkilä-Kauppinen
arkkitehti SAFA